

อุตสาหกรรมยาสูบกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของเมืองแพร่ พ.ศ. 2481 – 2509 TOBACCO INDUSTRY AND ECONOMIC MOTIVATED IN PHRAE PROVINCE (1938 – 1966)

ศรธนา วังสาร^{1*} ชาทิชาय มุกสง²

Sornthana Wangsan^{1*} Chatichai Muksong²

¹นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

¹ M.A. student (History), History Department, Faculty of Social Sciences Srinakharinwiroti University

²ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² History Department, Faculty of Social Sciences Srinakharinwiroti University

**Corresponding Author, E-mail: takpeeklang@hotmail.com*

Received: Mar 10, 2024

Revised: Jun 14, 2024

Accepted: Jul 1, 2024

Available: Apr 9, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัย เรื่อง อุตสาหกรรมยาสูบกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของเมืองแพร่ พ.ศ. 2481 – 2509 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการดำเนินงานอุตสาหกรรมยาสูบแพร่ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจเมืองแพร่ในช่วงเวลาดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่า อุตสาหกรรมยาสูบเริ่มต้นในทศวรรษ 2480 ซึ่งรัฐบาลมุ่งหวังให้ยาสูบเป็นแหล่งรายได้ของรัฐ จึงออกพระราชบัญญัติยาสูบ พ.ศ. 2481 และสนับสนุนให้เกษตรกรทำไร่ยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย ทศวรรษ 2490 นายทุนและเกษตรกรได้เข้าสู่อุตสาหกรรมยาสูบกันอย่างแพร่หลาย กลุ่มนายทุนอยู่ในสถานะผู้บ่มอิสระ ส่วนกลุ่มเกษตรกรอยู่ในสถานะชาวไร่ ยาสูบกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างงานสร้างรายได้ให้คนเมืองแพร่เป็นวงกว้าง นอกจากนี้

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ หลักสูตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ยังมีการปรับตัวของนายทุนและชาวไร่เพื่อเพิ่มโอกาสในการสะสมทุน โดยกลุ่มนายทุนมีการปรับตัว 3 แนวทาง คือ 1) การซื้อขายที่ดินบ่มไผ่ 2) การส่งออกไผ่ไปต่างประเทศ และ 3) การขยายกิจการยาสูบไปสู่กิจการอื่นๆ ส่วนชาวไร่ยาสูบมีการปรับตัวด้วยการเข้าสู่ระบบชาวไร่บ่มเองใน พ.ศ. 2509 ระบบนี้ทำให้ชาวไร่มีสถานะเป็นนายทุนขนาดย่อมที่ได้บริหารจัดการไร่และโรงบ่มด้วยตัวเอง

คำสำคัญ: อุตสาหกรรมยาสูบ แพร่ นายทุนยาสูบ ชาวไร่ยาสูบ โรงบ่มไผ่ยาสูบ

Abstract

The research article titled "Tobacco Industry and Economic Motivation in Phrae Province, 1938 – 1966" aims to study the operations of the tobacco industry in Phrae Province, a significant factor driving the local economy during the specified period. The findings reveal that the tobacco industry began in the 1940s, with the government aiming to make tobacco a source of revenue. To achieve this, the Tobacco Act was enacted in 1938, and farmers were encouraged to cultivate Virginia tobacco. By the 1950s, both investors and farmers had entered the tobacco industry extensively, with capitalists acting as independent tobacco leaf curers and farmers as plantation workers. Tobacco became a vital economic crop, generating employment and income for the people of Phrae. Additionally, there were adjustments made by both investors and farmers to enhance capital accumulation opportunities. Investors adapted through three main strategies: 1) buying and selling tobacco curing stations, 2) exporting tobacco leaves abroad, and 3) expanding into other tobacco-related businesses. Meanwhile, tobacco farmers adjusted by participating in a self-curing farmer system in 1966. This system enabled farmers to become small-scale capitalists, managing both the cultivation and curing processes on their farms.

Keywords: tobacco Industry, Phrae province, tobacco capitalist, tobacco farmer, tobacco curing house

บทนำ

เมืองแพร่ จังหวัดเล็ก ๆ ทางภาคเหนือ ลักษณะภูมิประเทศโอบล้อมด้วยภูเขา มีที่ราบเพียงประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ทั้งหมด (กรมศิลปากร, 2544: 5) มีแม่น้ำยมเป็นแม่น้ำสายหลัก แหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรมีน้อย ข้อจำกัดนี้กระทบต่อการเกษตรอยู่เสมอโดยเฉพาะการปลูกข้าวซึ่งรัฐบาลหวังให้เป็นสินค้าส่งออกทางรถไฟซึ่งสร้างถึงแพร่ใน พ.ศ. 2455 เป้าหมายหนึ่งของการสร้างทางรถไฟคือกระตุ้นเศรษฐกิจของมณฑลพายัพให้เกิดการผลิตและพัฒนาการเกษตรส่งเสริมการค้ามากขึ้น (วศิน ปัญญาธรรมากุล, 2542: 81) แต่เนื่องจากแพร่มีพื้นที่เพาะปลูกน้อยและน้ำท่าไม่บริบูรณ์ อีกทั้งเกิดภัยธรรมชาติอยู่เสมอ ดังเช่น พ.ศ. 2462 – 2463 เกิดภัยแล้งราษฎรพากันอพยพออกไปที่พะเยา และเชียงรายเพื่อหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ (หจข. กส 5/622) และ พ.ศ. 2472 – 2482 เกิดอุทกภัยอย่างหนักถึง 3 ครั้ง (อุทกภัยในจังหวัดแพร่, 2482: 1044–1046) ได้รับความเสียหายมาก การชลประทานในขณะนั้นใช้ระบบเหมืองฝายโบราณเพื่อกักเก็บน้ำใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งไม่คงทนถาวรจึงต้องมีการซ่อมใหม่ทุกปี พ.ศ. 2478 วงศ์ แสนศิริพันธ์ ส.ส. แพร่ ตั้งกระทู้ถามในสภาถึงการก่อสร้างฝายแม่หม้าย ทว่ารัฐบาลไม่อนุมัติ เพราะแนวดินฝั่งขวาของแม่น้ำยมลาดชันมากและแนวเขาอยู่ชิดกับลำน้ำ เนื้อที่รับน้ำมีเพียง 30,000 ไร่ (เหมืองและฝายแม่หม้าย จังหวัดแพร่, 2478: 1080–1081) ปัญหาแหล่งน้ำไม่เพียงพอยังกระทบต่อการบุกเบิกที่นาเพราะการสร้างเหมืองฝายต้องมีการถางป่าขยายที่นาออกไป เช่น พ.ศ. 2468 นายพุทธาจ้างคนชุดเหมืองที่อำเภอสองบุกเบิกที่นาขายไร่ละ 15 บาท (หจข. รยส 1.2/229) สาเหตุเหล่านี้ส่งผลให้การค้าข้าวที่แพร่ไม่เฟื่องฟูนัก หลวงศรีนครานุกุล (เต็กนับ) ซึ่งมีกิจการโรงสีที่แพร่ ต้องขยายกิจการไปที่พะเยาเพราะแพร่ผลิตข้าวได้ไม่มากพอ (เอกริน สุทธภักติ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 ตุลาคม 2566)

ทศวรรษ 2470 รัฐบาลได้ขยายโรงเรียนประถมกสิกรรมไปตามภูมิภาค เพื่อเป็นที่ฝึกหัดครู กสิกรรมและทดลองการปลูกพืชชนิดใหม่ มีการทดลองปลูกและบ่มใบยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียที่โรงเรียนประถมกสิกรรมเชียงใหม่และนครราชสีมา (อิงศรีกริการ, 2514: 26) การปลูกและบ่มที่ได้คุณภาพเป็นที่ยอมรับของบริษัทยาสูบต่างชาติคือการทดลองของ ม.จ. สิทธิพร กฤดากร (ชิน สิริโรส, 2429: 47) บริษัท บี.เอ.ที. เป็นบริษัทยาสูบต่างชาติที่มีโรงงานในไทย ก็เริ่มทดลองเพาะและบ่มใบยาเพื่อลด

รายงานการนำเข้าใบยาจากต่างประเทศ พ.ศ. 2477 ได้ทดลองปลูกและบ่มที่เชียงใหม่ได้ผลดีและขยายไปสู่เชียงใหม่ (หจข. รยส 1.2/5) ยาสูบเวอร์จิเนียจึงเริ่มเป็นที่สนใจของพ่อค้าคหบดีในภาคเหนือ

ยาเมืองสองเป็นยาสูบพันธุ์พื้นเมืองที่ขึ้นชื่อของแพร่ ปลูกกันมากในอำเภอสอง พ.ศ. 2455 พระยาศึกษาสมุทรมาตรวจราชการที่แพร่ ได้กล่าวชมเชยยาสูบชนิดนี้ว่ามีรสชาติดีและกลิ่นหอม (หจข. ศธ 43/14) ทว่าไม่นิยมปลูกกันทั่วทั้งจังหวัด อีกทั้งยังไม่มีวิธีผลิตแบบอุตสาหกรรมยาสูบต่างประเทศและยังไม่ใช้สินค้าที่สร้างรายได้มากพอที่จะกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

ช่วงทศวรรษ 2480 รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายกีดกันการค้าของต่างชาติ บริติช พนมยงค์ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง เล็งเห็นว่าธุรกิจบุหรี่ในต่างประเทศถือเป็นรายได้สำคัญและมีผลกำไรเฉลี่ยถึงร้อยละ 35 (พยุง ย.รัตนารมย์, 2565) ทว่าการปลูกยาสูบในขณะนั้นสนับสนุนโดยชาวต่างชาติ เพื่อลดต้นทุนการนำเข้าใบยาสูบจากต่างประเทศ ชาวไร่จึงตกอยู่ใต้อิทธิพลการตลาดของต่างชาติซึ่งควบคุมตลาดได้อย่างสิ้นเชิง (ผาณิต รวมศิลป์, 2521: 271) รัฐบาลจึงเข้าควบคุมกิจการยาสูบโดยการออกพระราชบัญญัติยาสูบฉบับแรก พ.ศ. 2481 ต่อมา พ.ศ. 2483 รัฐบาลทยอยซื้อโรงงานยาสูบต่างชาติและจัดตั้ง “กองการยาสูบ” เพื่อบริหารกิจการซึ่งต่อมาคือโรงงานยาสูบ พ.ศ. 2486 รัฐบาลประกาศใช้ พ.ร.บ. ยาสูบ ฉบับที่ 2 โดยผูกขาดกิจการยาสูบเป็นของรัฐทั้งหมดและเริ่มมีการอบรมวิธีทำไร่ยาสูบให้แก่ผู้สนใจ เจริญ สายศร เป็นผู้บุกเบิกในแพร่ (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2566) ยาสูบจึงเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของแพร่ ตั้งแต่ทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา อุตสาหกรรมยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่ยังมีการศึกษาไม่มากนัก ทั้ง ๆ ที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอุตสาหกรรมป่าไม้ อีกทั้งมีความใกล้ชิดในวิถีชีวิตของคนแพร่ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ยาสูบได้สร้างงานสร้างอาชีพเป็นวงกว้างและก่อให้เกิดนายทุนใหญ่ระดับจังหวัดและนายทุนขนาดย่อมระดับชุมชน การศึกษาอุตสาหกรรมยาสูบจึงจะช่วยให้เข้าใจและสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของแพร่ได้ในอีกมุมหนึ่ง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการดำเนินงานของอุตสาหกรรมยาสูบในเมืองแพร่ พ.ศ. 2481 – 2509
2. เพื่อศึกษาว่าอุตสาหกรรมยาสูบมีส่วนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแพร่อย่างไร

การทบทวนวรรณกรรม

บทความนี้เน้นศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของอุตสาหกรรมยาสูบแพร่และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมยาสูบ ซึ่งงานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือที่ผ่านมามีการศึกษาจากเชียงใหม่ เช่น บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464 – 2523 (ปลายอ้อ ชนชนนท์, 2529) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2464 – 2484 (พูนพร พูลทาจกร, 2530) หรือจากลำปาง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนากับการก่อตัวของสำนักท้องถิ่น พ.ศ. 2459 – 2480 (วศิน ปัญญาวุธตระกูล, 2542) เป็นต้น ส่วนงานศึกษาจากแพร่มีกล่าวถึงอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นหลัก เช่น อุตสาหกรรมยาสูบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองแพร่ พ.ศ. 2479 – 2504 (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, 2556)

วิธีการวิจัย

วิธีการศึกษาใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยวิเคราะห์จากเอกสารโรงงานยาสูบเป็นหลัก ซึ่งรวมข้อมูลของสำนักงานต่างๆ เช่น บันทึกการประชุม สถิติการผลิต ทำการเปรียบเทียบข้อมูลในแต่ละฤดูกาลผลิตเพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานยาสูบ ขอบเขตการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ซึ่งมีการออก พ.ร.บ. ยาสูบเป็นฉบับแรก จนถึง พ.ศ. 2509 อันเป็นปีที่อุตสาหกรรมยาสูบระบบชาวไร่บ่มเองลงหลักปักฐานในแพร่

1. การบุกเบิกอุตสาหกรรมยาสูบเมืองแพร่ พ.ศ. 2481 – 2491

1.1 การบุกเบิก

อุตสาหกรรมยาสูบแพร่เกิดขึ้นหลังประกาศใช้พระราชบัญญัติยาสูบ พ.ศ. 2481 เพียง 1 ปี โดยเหรียญ สายศร จาก อ.ร้องกวาง จ.แพร่ นำยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียมาทดลองปลูกและสร้างเตาบ่มยาสูบเวอร์จิเนียเป็นครั้งแรกในจังหวัด ต่อมาได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ญาติ คือ อุทัย กันทาธรรม ซึ่งต่อมาเป็นนายทุนยาสูบรายใหญ่ของแพร่ อุทัยมีน้องชายอีก 2 คน คือทองและสม ทั้งสามคนกำพร้าพ่อแม่จึงอยู่ในการอุปการะของขุนม่วงไขจรรผู้เป็นลุง อุทัยได้รับความไว้วางใจจากลุงให้ดูแลกิจการไร่นา จึงได้ซึมซับทักษะการเป็นผู้นำจากลุงด้วย พ.ศ. 2478 อุทัยวัย 28 ปี ได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกสภาจังหวัดแพร่ (หจข. มท 5.16.5/9) อุทัยประกอบอาชีพเกษตรกรรมหลายอย่างและสั่งสมประสบการณ์ด้านการค้า

หลายประเภท พ.ศ. 2483 ทองได้รับเลือกเป็น ส.ส. แพร่ จึงชวนอุทัยมาค้าขายในเมืองและเปิดร้านขายของชื่อ “ไทยการค้า” ต่อมาได้เป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าบริษัทจังหวัด (พูนสวัสดิ์ กันทาธรรม, 2534: 28) นับได้ว่าอุทัยเป็นพ่อค้าพื้นเมืองที่มีต้นทุนทางสังคมและมีประสบการณ์การทำธุรกิจอยู่ไม่น้อย

พ.ศ. 2486 ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การทำโรงบ่มยาสูบของเหรียญได้ผลกำไรดี อุทัยจึงสนใจและไปขอเรียนรู้วิธีการทำโรงบ่มจากเหรียญและนำมาทดลองเองตั้งแต่การเพาะต้นกล้าจนถึงขั้นตอนการบ่ม พ.ศ. 2487 อุทัยสร้างเตาบ่มขึ้น 2 เตา ที่ ต.แม่หล่าย ในสมัยนั้นมีเงินไม่ถึงหนึ่งร้อยบาทก็ขออนุญาตตั้งโรงบ่มได้ (พูนสวัสดิ์ กันทาธรรม, 2534: 120) อุทัยได้เข้าเป็น “ผู้บ่มอิสระ” ของโรงงานยาสูบ (งานวิจัยนี้จะเรียกว่าผู้บ่ม) ได้ชักชวนชาวนาให้มาเป็นชาวไร่ในสังกัด ผืนนาได้ปรับเปลี่ยนเป็นไร่ยาสูบหลังเกี่ยวข้าว ไร่ยาสูบจึงไม่จำกัดอยู่เฉพาะ อ.สอง เช่นในอดีต ชาวไร่ยาสูบมีโอกาสเข้าถึงเทคโนโลยีเกษตร เช่น สารเคมี รถแทรกเตอร์ นอกจากนี้อาจได้รับการช่วยเหลือจากผู้บ่มหรือโรงงานยาสูบ เช่น การนำรถไถไปช่วยไถนาข้าว (หจข. รยส 6.10/11) การให้ยืมใช้เครื่องสูบน้ำ (หจข. รยส 1.1.2/65) ที่สำคัญคือยาสูบเป็นพืชที่มีตลาดรองรับ ยาสูบจึงเป็นพืชที่สร้างความหวังให้ชาวไร่ได้

ชาวไร่ที่แพร่จะเตรียมกล้ายาสูบช่วงกันยายนและปลูกปลายตุลาคม ผู้บ่มมีหน้าที่เพาะและแจกจ่ายกล้ายาสูบ อุปกรณ์การเกษตร และแนะนำวิธีดูแลไร่ให้ชาวไร่เพื่อให้ได้ใบยาคุณภาพดีมีราคาสูง ผู้บ่มจะหักคืนค่าต้นทุนหลังชาวไร่นำใบยาสดมาขายให้ (มงคล กันทาธรรม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 ตุลาคม 2566) งานในโรงบ่มคือการนำใบยาสดมาบ่มความร้อนในเตาให้เป็นใบยาแห้งแล้วส่งขายให้โรงงานยาสูบ

1.2 ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2484 รัฐบาลขณะนั้นมีความเห็นขัดแย้งกัน โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เห็นว่าควรพันธมิตรกับฝ่ายอักษะ ส่วนปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง เห็นว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะเป็นผู้ชนะ ปรีดีจึงรวมกลุ่มคนที่ต้องการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นจัดตั้งเป็นขบวนการเสรีไทย โดยปฏิบัติการร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรมีคนไทยเข้าร่วมทั้งในไทย อังกฤษและสหรัฐอเมริกา หัวหน้าขบวนการเสรีไทยที่แพร่ คือ ทอง กันทาธรรม ส.ส. แพร่ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของปรีดี หลังสิ้นสุดสงคราม สมาชิกเสรีไทยแพร่ส่วนหนึ่งได้เข้ามาเป็นเครือข่ายผู้บ่ม เช่น วงศ์ แสนศิริพันธ์ อุทัย-สม กันทาธรรม ทวีศักดิ์ สินธุวงศ์ ไข่ กำเนิดวงศ์ สิงห์ วิริยะพงษ์ เป็นต้น

ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลกระทบต่อโรงงานยาสูบเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะระหว่าง พ.ศ. 2486–2488 พนักงานต่างชาติบริษัทยาสูบ บี.เอ.ที ที่เคยดูแลการผลิตให้ต้องลี้ภัยออกจากไทย เกิดภาวะขาดแคลนกระตาดามวนบุหรี ปัญหาที่ส่งผลกระทบมากคือการขาดแคลนใบยาสูบ สาเหตุเพราะการขนส่งใบยาจากภาคเหนือเป็นไปอย่างยากลำบาก ประกอบกับมีการกักตุนบุหรีเพื่อเก็งกำไร และมีผู้กว้านซื้อใบยาแห้งในตลาดมืดถึงกิโลกรัมละ 140 บาท (พนักงานผู้หนึ่ง, 2520: 25) ปัญหาใบยาสูบร่วไหลไปในตลาดมืดทำให้สถิติการผลิตบุหรี พ.ศ. 2487 ลดลงอย่างมาก พ.ศ. 2488 วิชัย ดาราไทย ผู้จัดการไร่ยาสูบแพร่ จึงเสนอต่อโรงงานยาสูบให้เพิ่มราคาใบยาแห้งเป็นการให้กำลังใจผู้บ่มและชาวไร่ เพราะขณะนั้นผู้บ่มรับซื้อใบยาสดเฉลี่ยกิโลกรัมละไม่ต่ำกว่า 20 สตางค์ (หจข. รยส 1.1/3) อีกทั้งในช่วงสงครามสินค้าต่างๆ ก็สูงขึ้น เกินกว่าชาวไร่จะเลิกปลูกเพราะรายได้ไม่เพียงพอซึ่งส่งผลเสียต่อโรงงานยาสูบ จึงมีการเพิ่มราคาใหม่โดยเริ่มใช้ในฤดู 2487/2488 พนักงานตรวจไร่ของโรงบ่มอุทัยยกกล่าวว่า ช่วงสงครามราคาใบยาแห้งราคาถึงกิโลกรัมละ 80 – 90 บาท (พูนสวัสดิ์ กันทาธรรม, 2534: 11) อีกมาตรการที่โรงงานยาสูบช่วยเหลือผู้บ่มอิสระคือการคิดเงินพิเศษ (Premium) ให้แก่ผู้บ่มที่ส่งใบยาที่มีคุณภาพและปริมาณตามที่โรงงานต้องการ และส่งขายได้ตรงตามเวลาที่กำหนด

ช่วงสงครามเป็นโอกาสที่นายทุนจำนวนไม่น้อยสะสมทุนจากการค้าเงินเป็น “เศรษฐีสงคราม” และสามารถพัฒนาไปสู่การเป็นผู้นำธุรกิจและอุตสาหกรรมต่างๆ (ณัฐพงศ์ สกกุลเลี้ยว, 2552: 30) การก่อตัวของนายทุนยาสูบแพร่ก็เป็นลักษณะเดียวกัน เมื่อโรงงานยาสูบเกิดปัญหาไม่มีใบยาใช้ผลิตบุหรีเพียงพอ จึงแก้ไขโดยสนับสนุนให้ปลูกและประกาศรับซื้อใบยาทุกเกรด (สรวิชาติ อ่องสกุล, 2555: 580) เกิดการขยายพื้นที่ไร่ยาสูบมากขึ้นในภาคเหนือ อุทัยขยายกิจการโรงบ่มออกไปหลายพื้นที่ในแพร่ เช่น หุ่งกวาว บ้านถิ่น (อ.เมืองแพร่) เต่าปูน (อ.สอง) ดอนมูล (อ.สูงเม่น) ไผ่โทน (อ.ร้องกวาง)

นอกจากนายทุนที่เล็งเห็นความเจริญของการค้ายาสูบแล้ว กลุ่มชาวนาก็นับว่าเป็นชาวไร่ยาสูบด้วย ดังที่ คีฤทธิ ปราโมช กล่าวถึงช่วงต้นของอุตสาหกรรมยาสูบว่า “ชาวบ้านเปลี่ยนบ้านจากเรือนมุงคาฝาแฝกมาเป็นเรือนฝากระดานหลังคามุงกระเบื้อง มีจักรยานให้ลูกขี่ไปโรงเรียน และที่สำคัญที่สุดก็คือใบยาเวอร์จิเนียได้ทำให้ชาวบ้านใช้หนี้เก่าซึ่งมีรุงรังเมื่อครั้งยังทำนาแต่อย่างเดียวนั้นได้หมด” (คีฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว., 2510: 64–65) เมื่อยาสูบเวอร์จิเนียกลายเป็นพืชเศรษฐกิจ บุหรีของโรงงาน

ยาสูบก็เป็นที่นิยมด้วย พ.ศ. 2491 ตัวแทนจำหน่ายบุหรี่ของกรมสรรพสามิตที่แพร่มี 2 ร้าน ได้แก่ บริษัทเด่นไชย จำกัด ของเกียรติ ตันจันทรพงศ์ ผู้บ่มรายใหญ่ของแพร่ และร้านโกศยพาณิชย์

หลังสงครามสิ้นสุดลง การดำเนินงานของโรงงานเริ่มเข้าสู่ภาวะปกติ พ.ศ. 2490 และ 2491 โรงงานยาสูบมีกำลังผลิตบุหรี่ได้สูงขึ้นจาก พ.ศ. 2489 ถึง 3 เท่า และ 5 เท่า ตามลำดับ (โรงงานยาสูบ, 2532: 20) กิจการยาสูบแพร่ก็เฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง วารสารนครแพร่ พ.ศ. 2491 ระบุชื่อนายทุนยาสูบไว้ เช่น วงศ์ แสนศิริพันธ์ แสน วงศ์วรรณ สันต์ เด็ดขาด พัฒน์ ผาทอง อุทัย กันทาธรรม สิงห์ วิริยะพงศ์ เจริญ สายศร บุญทด เรืองเดช ไข พิมสาร ราพรรณ พลพิภพ วารสารดังกล่าวระบุว่า “บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่ได้จ้างงานอุตสาหกรรมบ่มใบยาเวอร์จิเนีย เริ่มตั้งแต่การบุกเบิกป่าสร้างโรงบ่ม ให้คำแนะนำทำไร่ตัวอย่าง เป็นเหตุให้ประชากรชาวแพร่จำนวนหมื่นมีงานทำ หันประกอบอาชีพกสิกรรมทำไร่ยาสูบสนองผลให้อยู่ดีกินดี ... ผลงานในด้านนี้ ทำให้กระแสเงินตราไหลเข้าไปหมุนเวียนในจังหวัดแพร่ อย่างเบาๆ ปีละประมาณห้าถึงหกล้านบาท” (โชติ แพร่พันธุ์ และคณะ, 2491: 27) นอกจากนี้ โรงงานยาสูบได้ตั้งโรงบ่มสำนักงานไร่ยาสูบที่ อ.ร้องกวาง โดยมีชาวไร่ในสังกัดเช่นเดียวกับผู้บ่มอิสระ

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ถึงประมาณ พ.ศ. 2491 อุตสาหกรรมยาสูบแพร่เติบโตอย่างต่อเนื่องและสร้างอาชีพใหม่ให้คนท้องถิ่น เพราะการผลิตที่มีหลายขั้นตอนและใช้แรงงานมาก ตั้งแต่การเก็บยาสูบจนถึงการบ่ม จึงเกิดการจ้างงานจำนวนมากมีการกระจายรายได้ลงไปยังท้องถิ่นเป็นวงกว้าง (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, 2556) ปีถัดมาใน พ.ศ. 2492 โรงงานยาสูบบริหารโดยผู้บริหารและพนักงานคนไทยทั้งหมด เพราะบริษัท บี.เอ.ที. ประกาศถอนตัว กิจการยาสูบไทยได้เริ่มวางรากฐานอย่างเป็นระบบ ผลการดำเนินงานใน ทศวรรษ 2490 โรงงานยาสูบจะทำรายได้ถึงปีละ 700 – 1,000 ล้านบาท

2. อุตสาหกรรมยาสูบและการปรับตัวของกลุ่มนายทุนและแรงงาน พ.ศ. 2492 – 2509

พ.ศ. 2492 เป็นปีเริ่มต้นของอุตสาหกรรมยาสูบที่ดำเนินงานโดยคนไทย โดยมีหลวงชำนาญยุทธศิลป์ (เชย) เป็นผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ หลวงชำนาญยุทธศิลป์ได้เร่งวางระบบการจัดการและปรับปรุงงานหลายด้านเพื่อเพิ่มกำลังการผลิต เช่น ซื้อเครื่องจักร สร้างโรงอบยา ริเริ่มงานวิทยาศาสตร์เพื่อให้ได้คุณภาพทัดเทียมใบยาอเมริกา แม้ว่าสงครามสิ้นสุดลงแล้วแต่ใบยาสูบก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาด (โรงงานยาสูบ, 2501: 12) โรงงานยาสูบจึงมีการประชาสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอให้

เกษตรกรรมทำไร่ยาสูบ พ.ศ. 2493 คณะกรรมการจังหวัดแพร่จัดให้มีการประกวดยาสูบเวอร์จิเนียในงานปีใหม่ ผู้ชนะเลิศจะได้รับรางวัล 300 บาท (หจข. รยส 1.1.2/14) จังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือก็มีการจัดงานเผยแพร่เช่นกัน ทศวรรษ 2490 กลุ่มนายทุนและชาวนาจึงเข้าสู่อุตสาหกรรมยาสูบกันอย่างล้นหลาม สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของรัฐบาลในยุคนั้นที่มุ่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มข้นเพื่อเพิ่มอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้ทำธุรกิจเกษตร มีการลงทุนในอุตสาหกรรมและสร้างอุปสงค์สำหรับสินค้าเกษตรอย่างกว้างขวาง (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2562: 219)

2.1 นายทุนยาสูบ

การส่งเสริมกิจการยาสูบในทศวรรษ 2490 และแรงจูงใจจากผลกำไรที่ดี ทำให้จำนวนนายทุนยาสูบแพร่เพิ่มขึ้น นายทุนรายใหม่ต้องไปตั้งโรงบ่มที่จังหวัดใกล้เคียง เช่น สันต์ เด็ดขาด ทำโรงบ่มที่น่าน ธง ศุภศิริ ผจญ ผาทอง ทำโรงบ่มที่อุดรดิตถ์ ณรงค์ วงศ์วรรณ ทำโรงบ่มที่เชียงใหม่ เพราะพื้นที่ปลูกยาสูบในแพร่มีนายทุนคนอื่นจับจองแล้ว

2.1.1 กลุ่มนายทุนยาสูบ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

ก) **กลุ่มนายทุนป่าไม้** รัฐบาลดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้โดยให้บริษัทต่างชาติมาสัมปทานป่า เช่น บอมเบย์เบอร์มา อีสเอเชียติกส์ แรงงานป่าไม้คือชาวขมุจากลาว กิจการป่าไม้จึงไม่ได้กระจายรายได้สู่คนแพร่ทั่วไป ผู้คุมแรงงานมีทั้งเจ้านายและคหบดีที่มีช้างชักลากไม้ พ.ศ. 2490 นายทุนที่เคยเป็นลูกช่วงให้บริษัทต่างชาติผันตัวเป็นผู้รับเหมาแทนบริษัทต่างชาติ ต่อมานายทุนป่าไม้หันมาทำกิจการยาสูบ เพราะรัฐบาลมีแนวโน้มลดการให้สัมปทานป่าไม้ (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, 2556: 106) นายทุนยาสูบที่เคยผ่านงานป่าไม้ เช่น วงศ์ แสนศิริพันธ์ แสน วงศ์วรรณ พัฒน์ ผาทอง ธง ศุภศิริ เป็นต้น

ข) **กลุ่มพ่อค้าและข้าราชการ** กลุ่มนี้มีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเทียบกับกลุ่มนายทุนที่เคยผ่านงานอุตสาหกรรมป่าไม้ เช่น เกียรติ ตันจันทรพงศ์ พ่อค้าจีนจาก อ.เด่นชัย ลือ ไชยประวัติ อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนพิริยาลัยจังหวัดแพร่ สติธ รั้งศิริ ผู้จัดการเดินรถไฟภาค (สามัคคีหญิงบัวเขียว รั้งศิริ อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนนารีนครจังหวัดแพร่) ฮ่วน หุ่นี่ พ่อค้าขายครั้ง ข้าว ถั่ว เป็นต้น

สำนักงานไร่ยาสูบแพร่ดูแลการปลูกยาสูบในพื้นที่แพร่ น่าน อุดรดิตถ์และสุโขทัย จำนวนโรงบ่มของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่เกินร้อยละ 50 เป็นของนายทุนแพร่ พ.ศ. 2497 มีโรงบ่มที่ใช้การได้ 652 โรง เป็นของนายทุนแพร่ 416 โรง (หจข. รยส 6.15/2) พ.ศ. 2500 มีโรงบ่มที่ใช้การได้ 712 โรง เป็นโรงบ่ม

ในแพร่ 441 โรง (หจข. รยส 6.15/6) ฤดู 2503/2504 อุทัยเป็นนายทุนที่มีโรงบ่มมากที่สุดของสำนักงาน ไร่ยาสูบแพร่ โรงบ่มที่ใช้การได้ของอุทัยมีถึง 132 โรง (หจข. รยส 6.15/11) ต่อมาได้ทยอยแบ่งสถาน บ่มให้ลูกและญาติบริหาร เครือข่ายของนายอุทัย เช่น ทอง-สม-อรุณ กันทาธรรม เมธา เอื้ออภิญญกุล เจริญ สายศร ทวีศักดิ์ ลินธวัช เป็นต้น นายทุนแพร่กลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มวงศ์วรรณ-ผาทอง นำโดย แสน-ณรงค์ วงศ์วรรณ และพัฒน์ ผาทอง มีไร่ยาสูบกระจายทั่วภาคเหนือ

ตารางที่ 1 จำนวนโรงบ่มที่ใช้การได้ของนายทุนแพร่ สำนักงานไร่ยาสูบแพร่ พ.ศ. 2496 – 2510

จำนวนโรงบ่ม (โรง) ตามฤดูกาล							
2496/2597	2497/2598	2498/2599	2499/2500	2500/2501	2503/2504	2505/2506	2509/2510
416	411	398	441	401	564	650	837

ที่มา : รวบรวมจาก หจข. รยส 6.15 เรื่อง สถิติการผลิตใบยาสูบของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2496 – 2510

2.1.2 การปรับตัวของกลุ่มนายทุน พ.ศ. 2492 – 2509

ก) การซื้อขายสถานีบ่ม วิธีการซื้อสถานีบ่มเป็นวิธีหนึ่งในการขยายพื้นที่ไร่เพื่อจะได้โควตา ผลิตใบยาแห้งเพิ่ม การซื้อขายสถานีบ่มส่วนใหญ่มาจากเจ้าของเดิมขาดทุนเพราะผลิตได้ใบยาแห้งด้อย คุณภาพหรือปริมาณต่ำกว่าโควตาที่ได้รับหรือชาวไร่หันไปปลูกพืชชนิดอื่น บางครั้งนายทุนก็เป็นหนี้ค่า ใบยาสดชาวไร่ ต้องกู้เงินจากโรงงานยาสูบมาจ่าย หากไม่สามารถใช้หนี้ได้จึงขายสถานีบ่มให้นายทุนคน อื่น โดยโรงงานยาสูบเป็นผู้อนุญาตและมักจะให้นายทุนที่รับซื้อชำระหนี้ให้เจ้าของเดิม บางกรณีจะหัก หนี้จากค่าใบยาแห้งในฤดูต่อไปที่เจ้าของใหม่มารับทำ ถ้าสถานีบ่มที่ซื้อขายกันไม่ได้อยู่จังหวัดเดียวกัน ต้องได้รับการอนุญาตเป็นกรณีเฉพาะ ดังกรณี อุทัยซื้อสถานีชัยบุรี นครพนม (หจข. รยส 1.1.2/71) เจริญซื้อสถานีหินตั้ง นครราชสีมา (หจข. รยส 1.1.2/63) พัฒน์ซื้อสถานีนาเฉลียง เพชรบูรณ์ (หจข. รยส 1.1.2/70) บางสถานีที่ซื้อไม่ได้ปลูกพันธุ์เวอร์จิเนียและอยู่ห่างไกล ผู้บ่มอาจจะไม่มี ประสบการณ์ปลูกพันธุ์อื่น เช่น ภาคอีสานปลูกพันธุ์เตอร์กิช สุโขทัย อุดรดิตถ์ ปลูกพันธุ์เบอร์เลย์ ผู้บ่ม จึงมักจะขอยุบสถานีที่ซื้อเพื่อนำโควตาการผลิตใบยาแห้งมารวมกับสถานีหลักเพื่อเพิ่มโควตาการผลิต เพราะมีช่องทางการตลาดเพิ่มขึ้นจากการส่งออกและเพื่อดูแลไร่อย่างทั่วถึง นอกจากนี้แพร่ยังเป็นที่ตั้ง ของโรงอบเด่นชัยซึ่งเปิดทำการ พ.ศ. 2502 จึงสะดวกต่อการขนส่งใบยาแห้ง

จากการสำรวจเอกสารการประชุมคณะกรรมการจัดการของโรงงานยาสูบตั้งแต่ พ.ศ. 2491 – 2513 พบว่า นายทุนแพร่ที่มีผู้มาเสนอขายสถานีย่อมให้ คือ ณรงค์ วงศ์วรรณ ในเขตเชียงใหม่ เชียงรายและลำปาง ไร่ยาสูบในสังกัดณรงค์ส่วนใหญ่อยู่ที่เชียงใหม่ สถานีย่อมที่ณรงค์รับซื้อจากผู้บ่ม เชียงใหม่ เช่น ศรีงาม เจริญ จากเชียงราย เช่น สบกก หนองเรือ เป็นต้น ส่วนสถานีย่อมที่แพร่อยู่ในความดูแลของแสน ผู้เป็นบิดาและพัฒน์ ผาทอง ผู้เป็นญาติที่ร่วมกันก่อตั้งบริษัทเทพวงศ์ จำกัด ซึ่งส่งออกใบยาสูบกว่าร้อยละ 40–49 ของปริมาณส่งออกทั้งหมดของประเทศ (ปลายอ้อ ชนชนนท์, 2529: 180) แสนและณรงค์เป็นผู้ที่โรงงานยาสูบให้ความเชื่อถือในเรื่องการผลิตใบยาและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ส่วนนายทุนในเขตแพร่ที่ได้รับการเสนอขายให้มากที่สุดคือกลุ่มของอุทัย เครือข่ายอุทัยยังมีโรงบ่มมากที่สุด ในแพร่ การผลิตใบยาของอุทัยได้ผลกำไรดีได้รับการชมเชยในจากโรงงานยาสูบอยู่เสมอ (หจข. รยส 1.1.2/33) จะเห็นได้ว่า นายทุนที่รับซื้อสถานีย่อมต้องมีคุณสมบัติ คือ 1) มีทุนเพียงพอที่จะรองรับความเสี่ยงได้ เพราะการทำไร่ยาสูบมีปัจจัยที่ควบคุมได้ยาก เช่น ดินฟ้าอากาศ ศัตรูพืช 2) มีความรู้เรื่องยาสูบและบริหารสถานีย่อมได้ดี หากขาดคุณสมบัติดังกล่าว งานยาสูบย่อมสำเร็จได้ยาก

2) การส่งออก ผลผลิตใบยาสูบเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วช่วง พ.ศ. 2495–2498 รัฐบาลจึงอนุญาตให้ส่งออกใบยาแห้งไปต่างประเทศได้ใน พ.ศ. 2497 โดยตั้งบริษัทส่งเสริมยาสูบไทย จำกัด ผู้บ่มทั่วประเทศเป็นผู้ถือหุ้น ใบยาที่ผลิตเกินโควตาต้องนำมาขายให้บริษัทส่งเสริมฯ ทั้งหมด (ยุกต์ อัครวิทย์, 2512: 66) เป็นการระบายใบยาสูบและสร้างรายได้เข้าประเทศ ต่อมาบริษัทเทพวงศ์ฯ ซึ่งมีณรงค์เป็นผู้จัดการและผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่เป็นผู้บ่มในเขตแพร่ น่าน และเชียงใหม่ ได้ยื่นขออนุญาตต่อกระทรวงการคลังใน พ.ศ. 2505 เพื่อค้าใบยาไปต่างประเทศ โดยชี้แจงว่าตลาดยาสูบยังแคบอยู่ ใบยาแห้งยังเหลือในประเทศมาก การส่งออกไปต่างประเทศย่อมส่งเสริมอาชีพปลูกใบยาและเพิ่มรายได้ให้ชาวไร่และผู้บ่ม (หจข. รยส 1.1.2/105) ในปีเดียวกันผู้บ่มของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ร่วมจัดตั้ง บริษัทแพร่เกษตรภัณฑ์ จำกัด โดยมีเกียรติ ต้นจันทร์พงศ์ เป็นกรรมการจัดการ ได้ยื่นขออนุญาตเช่นกัน โดยชี้แจงว่า “ผู้บ่มอิสระของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ผลิตใบยาได้เกินโควตาที่โรงงานยาสูบกำหนดและยังสูงได้อีก การส่งขายไป ต่างประเทศจะทำให้ ราษฎรในท้องถิ่นที่ปลูกยาสูบ มีงานทำและมีรายได้เพิ่มขึ้น” (หจข. รยส 1.1.2/117) จากตาราง 2 สัดส่วนใบยาสด (กิโลกรัม) ต่อ 1 ไร่ ของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ผลิตส่งรองจากสำนักงานไร่ยาสูบเชียงใหม่ มูลค่าใบยาสด พ.ศ. 2509 เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2496 สองเท่า

การส่งออกใบยาสูบไปต่างประเทศ ส่งผลให้ใบยาไทยเริ่มเป็นที่ต้องการของตลาดเอเชียและยุโรปเพื่อใช้เป็นส่วนผสมบุหรี่ (filler) การผลิตใบยาสูบเริ่มเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อใช้ในประเทศเป็นการผลิตเพื่อส่งออก พ.ศ. 2507 มี 5 บริษัทที่ได้รับอนุญาตให้ส่งออกได้ ได้แก่ ส่งเสริมใบยาสูบไทย แพร์ เกษตรภักดิ์ เทพวงศ์ เกษตรศิริและศรีสุวรรณ การผลิตใบยาเพิ่มสูงอย่างต่อเนื่องจึงถึง พ.ศ. 2510 ไทยผลิตใบยาได้ถึง 15,000 ล้านกิโลกรัม หรือเกือบ 3 เท่าของจำนวนที่โรงงานยาสูบต้องการ (ยุกต์ อัครวิทย์, 2512: 72) มีบริษัทต่างชาติเข้ามาซื้อใบยาสูบหลายราย บริษัทที่ได้เปรียบในการส่งออกครั้งนั้น คือ บริษัททรานคอนติเนนเตล ซึ่งร่วมมือทางการค้ากับบริษัทเทพวงศ์ฯ ของณรงค์

ตารางที่ 2 สถิติการผลิตใบยาสูบของสำนักงานไร่ยาสูบในภาคภาคเหนือ

ฤดูกาล ผลิต	สำนักงานไร่ยาสูบเชียงราย			สำนักงานไร่ยาสูบแพร่			สำนักงานไร่ยาสูบเชียงใหม่		
	ใบยาสูบ (ล้าน กิโลกรัม)	เฉลี่ยใบ ยาสูบ (กิโลกรัม) ต่อ 1 ไร่	ค่าใบยาสูบ (ล้านบาท)	ใบยาสูบ (ล้าน กิโลกรัม)	เฉลี่ยใบ ยาสูบ (กิโลกรัม) ต่อ 1 ไร่	ค่าใบยาสูบ (ล้านบาท)	ใบยาสูบ (ล้าน กิโลกรัม)	เฉลี่ยใบ ยาสูบ (กิโลกรัม) ต่อ 1 ไร่	ค่าใบยาสูบ (ล้านบาท)
2496/2497	16.71	405	11.62	11.86	458	8.86	42.25	864	32.48
2497/2498	15.14	401	10.63	7.93	365	5.61	-	-	-
2498/2499	9.18	348	6.08	7.21	462	5.29	21.50	563	16.60
2499/2500	9.58	349	6.60	8.83	564	6.40	22.80	502	17.99
2500/2501	11.39	348	7.83	8.25	534	5.90	19.04	553	14.54
2501/2502	14.20	381	9.77	9.53	542	6.64	24.34	585	16.45
2503/2504	16.62	557	11.64	11.81	635	8.02	23.93	603	19.56
2504/2505	12.76	484	9.26	11.92	771	9.05	26.00	766	22.05
2505/2506	13.55	532	9.86	12.14	839	9.08	31.20	928	23.22
2508/2509	-	-	-	19.39	871	13.88	-	-	-
2509/2510	12.05	662	8.92	21.78	843	16.62	46.58	990	39.09

ที่มา : รวบรวมจาก หจข. รยส 6.15 เรื่อง สถิติการผลิตใบยาสูบของสำนักงานไร่ยาสูบ ตั้งแต่ พ.ศ. 2496 – 2510

หมายเหตุ : คำนวณรวมจาก 2 แหล่ง คือ สถานีผู้บ่มอิสระและสถานีของสำนักงานไร่ยาสูบ

2.2 ชาวไร่ยาสูบ

ยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียต้องผ่านการบ่มให้เป็นใบยาแห้ง ขั้นตอนการผลิตต้องใช้แรงงานจำนวนมาก แรงงานก็คือชาวไร่ที่มารับจ้างทำงานในโรงบ่ม แรงงานต้องมีความรู้ในขั้นตอนการผลิตเป็นอย่างดี

ผู้บ่มและชาวไร่ต้องสั่งสมประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง เมธาดิสนายกสมาคมผู้บ่มผู้เพาะปลูกและผู้ค้าใบยาสูบจังหวัดแพร่ เคยกล่าวว่า “ทักษะการปลูกใบยาสูบให้มีคุณภาพ การเลี้ยง การร่อนใบยาสูบรวมถึงวิธีการบ่มใบยาสูบนั้น ฝึกกันยากเหลือเกิน ในฐานะของผู้บ่มจึงไม่เคยหยุดการผลิตใบยาสูบเลยแม้แต่ปีเดียว แม้ว่าในปีนั้นราคาจะต่ำมากและจะทำให้ไม่มีกำไรเลยก็ตาม” (วรวัจน์ เอื้ออภิญญกุล, 2561)

ตารางที่ 3 จำนวนไร่และจำนวนชาวไร่ สำนักงานไร่ยาสูบแพร่ พ.ศ. 2510-2496

ฤดู	96/97	97/98	98/99	99/00	00/01	01/02	03/04	04/05	05/06	08/09	09/10
ไร่ (ไร่)	25,888	21,730	15,622	15,677	15,558	17,561	18,600	15,447	14,463	22,240	25,820
ชาวไร่ (คน)	36,611	28,901	22,464	24,277	20,519	21,994	21,831	21,232	19,926	20,734	26,161

ที่มา : รวบรวมจาก หจข. รยส 6.15 สถิติการผลิตยาสูบ พ.ศ. 2496 – 2510

งานไร่และงานโรงบ่มมีหลายขั้นตอน โดยเริ่มตั้งแต่ การปลูก เก็บเกี่ยว เลี้ยงใบยา บรรจุเข้าเตาบ่ม แยกคัดใบยา อัดหีบห่อและส่งขายให้โรงงานยาสูบ แต่ละขั้นตอนต้องอาศัยความชำนาญของแรงงาน เช่น การแยกคัดใบยาต้องดูลักษณะสีใบยาเป็น การบ่มที่ใช้เวลา 3–5 วัน ต้องชำนาญการคุมอุณหภูมิ เป็นต้น ความรู้และชำนาญของแรงงานจึงมีผลต่อคุณภาพและปริมาณยาสูบ ใบยาคุณภาพดีนอกจากจะขายได้ราคาสูงแล้ว ผู้บ่มก็จะได้ราคาซื้อจากโรงงานยาสูบด้วย นอกจากนี้โรงบ่มยังมีงานที่ไม่ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษ เช่น งานหาและตัดฟัน งานกรรมกร งานขนส่ง เป็นต้น

จากตารางที่ 3 จำนวนชาวไร่สำนักงานไร่ยาสูบแพร่จากฤดู 2496/2497 มีแนวโน้มลดลงเนื่องจาก พ.ศ. 2495 มีการกำหนดโควตาการผลิตเพื่อให้ได้ใบยาที่มีคุณภาพดีจริง ๆ (โรงงานยาสูบ, 2501: 15) ความเข้มงวดที่เพิ่มขึ้นอาจทำให้นายทุนบางรายเลิกกิจการ แรงงานจึงขาดการฝึกฝน หากผู้บ่มหยุดทำการผลิตใบยาสูบไปเพียงบางปีแล้ว ในปีต่อไปจะเป็นการยากที่จะรื้อฟื้นให้ชาวไร่หันกลับมาปลูกใบยาสูบที่มีคุณภาพต่อไปได้อีก (วรวัจน์ เอื้ออภิญญกุล, 2561) ส่งผลให้จำนวนแรงงานลดลง แต่ถ้าพิจารณาตารางที่ 1 และ 2 จะเห็นว่าโรงบ่มในแพร่และปริมาณการผลิตใบยาสดเพิ่มสูงขึ้นไปพร้อมๆ กัน จากฤดู 2496/2497 ถึงฤดู 2509/2510 จำนวนโรงบ่มเพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่า และ ฤดู 2509/2510 มีเงินสะสมในหมู่ชาวไร่เป็นค่าใบยาสดกว่า 16 ล้าน บ่งบอกถึงกำลังการผลิตที่สูงขึ้น ซึ่งปัจจัยหนึ่งมาจากราว พ.ศ. 2509 – 2510 คลองชลประทานเหมืองแม่ยมเริ่มใช้การได้ดี มีการส่งน้ำเข้ายังคลองฝ่งซ้าย ตำบลแม่คำมี แม่หลาย หนองม่วงไข่ มีผลต่อการขยายตัวของข้าวและพืชไร่ โครงการชลประทานนี้

สามารถให้น้ำชลประทานได้เท่ากับ 2.3 แสนไร่ (พอพันธ์ อูยานนท์, 2558: 176) ประกอบกับ พ.ศ. 2501 มีการอบรมผู้บ่มแพร่ที่วิทยาลัยเกษตรกรรมแม่โจ้ เชียงใหม่ ผู้บ่มนำหลักวิชาการเกษตรมาใช้ได้ผลดีมาก (หจข. รยส 6.10/3) ตาราง 3 ยังแสดงถึงแนวโน้มของอัตราส่วนระหว่างจำนวนไร่ต่อจำนวนคนที่เพิ่มมากขึ้นด้วย สำนักงานไร่ยาสูบแพร่ ฤดู 2511/2512 มีไร่ 35,351 ไร่ (หจข. รยส 6.15/23) ฤดู 12/13 มีไร่ 41,002 ไร่ (หจข. รยส 6.15/29) สะท้อนถึงการบุกเบิกที่ดินเพิ่มมากขึ้น

2.2.1 ชาวไร่บ่มเอง

โรงงานยาสูบจะให้พนักงานลงพื้นที่ตรวจไร่เป็นระยะ จากการลงพื้นที่ใน พ.ศ. 2497 พบว่าสาเหตุหนึ่งที่ไบยาด้อยคุณภาพ ชาวไร่ขาดความเอาใจใส่ในการผลิต เนื่องจาก “รู้สึกว่ไบยาสูบในไร่่นั้นไม่ใช่สมบัติของตน การปลูกยาสูบเป็นอาชีพสำรองเพื่อรายได้พิเศษเท่านั้นการให้ชาวไร่ปลูกและบ่มเองจึงจะมีโอกาสทำได้ดีกว่าทุกประการตลอดจนการคัดไบยา” (หจข. รยส 1.1.2/56) โรงงานยาสูบจึงริเริ่มทดลองระบบชาวไร่บ่มเอง ประมาณ พ.ศ. 2506 โดยคัดเลือกชาวไร่ในสังกัดให้หัดบ่มไบยาด้วยตนเองพิจารณาจากเงื่อนไข เช่น เคยเป็นชาวไร่ในสังกัดของสถานีมาก่อน มีแรงงานในครอบครัวที่ช่วยงานได้ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ชาวไร่ที่จะสร้างโรงบ่มต้องมีเนื้อที่อย่างน้อย 2 ไร่ (หจข. รยส 1.1.2/126) เป็นต้น

สำนักงานไร่ยาสูบแพร่ได้คัดเลือกสิงห์ โนรินทร์และเขียว ใจวรรณ ให้เป็นชาวไร่บ่มเองรุ่นทดลองในฤดู 2505/2506 ระบบนี้ลงหลักปักฐานอย่างแท้จริงใน พ.ศ. 2509 โดยโรงงานยาสูบเริ่มสนับสนุน (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527: 370) ในปีนี้จำนวนชาวไร่บ่มเองในแพร่เพิ่มเป็น 11 คน มีโรงบ่ม 13 โรง การผลิตไบยาแห้งโดยชาวไร่บ่มเองที่เชียงราย แพร่และเพชรบูรณ์ ได้รับคำชมเชยว่ามีคุณภาพดีเพราะปลูกในเนื้อที่จำกัดดูแลรักษาทั่วถึง การบ่มทำได้ถูกต้อง ไบยาแห้งที่ได้ส่วนใหญ่เป็นไบยาชั้นสูงราคากิโลกรัมละ 10 บาทขึ้นไป (หจข. รยส 1.1.2/144)

ระบบชาวไร่บ่มเองใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักแต่ยังคงมีการจ้างงานในท้องถิ่น เพราะการผลิตยาสูบมีหลายขั้นตอน ชาวไร่บ่มเองที่แพร่มีไร่ยาสูบเฉลี่ย 3 – 4 ไร่ ต่อครอบครัว พนักงานสำนักงานไร่ยาสูบจะให้คำแนะนำชาวไร่กลุ่มนี้อย่างใกล้ชิดเพราะอยู่ในสังกัดของสำนักงาน จึงได้ผลผลิตที่ดีมีคุณภาพ ระบบนี้ทำให้ชาวไร่รู้สึกว่ตนเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง ชาวไร่บ่มเองมักจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวไร่สังกัดผู้บ่มอิสระ (เบญจวรรณ ไชยกาญจน์, 2531: 120-121) หลายรายเป็นผู้มีฐานะดีในชุมชน เช่น ครู ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น (สมพร บุญศัพท์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 30 ตุลาคม

2566) ตั้งแต่ พ.ศ. 2509 เป็นต้นไป สำนักงานไร่ยาสูบลดการผลิตของสำนักงานและเพิ่มจำนวนชาวไร่บ่มเอง เมื่อถึงฤดู 2521/2522 ที่โรงงานยาสูบยกเลิกการบ่มใบยาเองและยกโควตาให้ชาวไร่บ่มเองทั้งหมด จำนวนชาวไร่บ่มเองก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง พ.ศ. 2526 แพร่มีโรงบ่มของชาวไร่บ่มเอง 516 โรง (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527: 348) เพิ่มจาก พ.ศ. 2509 กว่า 40 เท่า นับได้ว่า พ.ศ. 2509 จุดเริ่มต้นของเกษตรกรการในการเป็นนายทุนขนาดย่อมในระดับชุมชน

3. อุตสาหกรรมยาสูบกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแพร่

ยาสูบมีส่วนกระตุ้นให้เกิดธุรกิจที่เข้ามารองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมยาสูบ ธุรกิจเหล่านี้ได้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจแพร่ด้วยการสร้างอาชีพและกระจายรายได้ให้ท้องถิ่น มีดังนี้

3.1 รับเหมาก่อสร้าง เนื่องจากกิจการยาสูบมีการก่อสร้างและซ่อมแซมโรงบ่ม รวมถึงสร้างสาธารณูปโภคในสถานีย่อยเสมอ อาชีพรับเหมาก่อสร้างจึงเพิ่มมากขึ้น นายทุนยาสูบบางรายก็รับเหมาก่อสร้างไปพร้อมกับกิจการยาสูบ เช่น สม กันหาธรรม ประธานบริษัทแพร่พัฒนาการ (หจข. รยส 6.4.1/7) เอื้อ เอื้ออภิญญกุล (พี่ชายเมธา) (หจข. รยส 6.4.1/10) นายทุนเหล่านี้เคยยื่นการประกวดราคาเพื่อรับเหมาก่อสร้างสถานีย่อยต่าง ๆ ร้านวัสดุก่อสร้างและครุภัณฑ์ในแพร่ยังมีช่องทางการค้าเพิ่มจากการยื่นเสนอราคาสินค้าเมื่อมีการจัดซื้อจัดจ้างของสถานีไร่ยาสูบแพร่และโรงอบเด่นชัย ร้านส่วนใหญ่ตั้งอยู่ถนนเจริญเมืองและย่านตรอกโกศลอันเป็นย่านเศรษฐกิจของแพร่ เช่น ฮั่นพาณิชย์ สุทินพาณิชย์ กิมจ้วนหลี ชินแซ้ววัน แพร่ไพรวลัย ชานหวิเชียร ยนต์ศิลป์ เกียรติไพบุลย์ สหรัชกิจ มิตรประกาย ชังฮวดหลี ลานนาภรณ์ เป็นต้น ร้านเหล่านี้ล้วนเคยติดต่อค้าขายกับสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ทั้งสิ้น (หจข. รยส 6.4.2/3) นอกจากนี้ยังมีนายทุนยาสูบที่ต่อยอดกิจการมาเป็นกิจการโรงไม้หินก่อสร้างคือ ตระกูลศุภศิริก่อตั้งบริษัทแพร่ศิลา พ.ศ. 2528

3.2 กิจการเกี่ยวกับอุตสาหกรรมป่าไม้ ได้แก่ 1) โรงเลื่อย ไม้แปรรูปเป็นวัสดุในการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ของสำนักงานไร่ยาสูบและสถานีย่อย โรงเลื่อยจึงมีความสำคัญต่อการเติบโตของกิจการยาสูบ พ.ศ. 2509 การก่อสร้างโรงเรือนของโรงอบเด่นชัยต้องล่าช้า เพราะโรงเลื่อยอำเภอเด่นชัยไม่มีไม้ตามโควตา (หจข. รยส 6.4.1/7) 2) การค้าฟืน การบ่มใบยาใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงหลัก การขยายตัวของ

งานยาสูบทำให้พื้นที่ที่ต้องการมากขึ้น เกิดอาชีพรับจ้างตัดฟันส่งให้สถานีบ่มแรงงานในการตัดฟัน สันนิษฐานว่าหัวหน้ากลุ่มแรงงานตัดฟันคือบรรดานายทุนป่าไม้ ส่วนแรงงานตัดฟันคือชาวนาซึ่งนิยมเข้าป่าตัดฟันช่วงพฤศจิกายนและธันวาคม (หจช. รยส 6/12) 3) โรงทำล้อเกวียน ทศวรรษ 2490 เกวียนเป็นพาหนะหลักในการขนใบยาสดและฟัน พ.ศ. 2495 โรงงานยาสูบมีการอนุมัติให้สำนักงานไร่เชียงใหม่ซื้อวัวเทียมเกวียน 30 ตัว (หจช. รยส 1.1.2/35) ย่านโรงทำเกวียนที่แพร่คือบริเวณถนนเพชรรัตน์

3.3 ธนาкар ขยายตัวมากขึ้นในทศวรรษ 2490 ท่ามกลางความเฟื่องฟูของอุตสาหกรรมยาสูบ แม้ว่าผู้บ่มสามารถยืมกู้เงินจากโรงงานยาสูบได้ แต่ธุรกรรมบางประเภทต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนจึงต้องกู้จากธนาкар เช่น จ่ายค่าแรง จ่ายค่าใบยาสด เป็นต้น ธนาкарแห่งแรกของแพร่คือกสิกรไทย ดำเนินงานโดยเกรน ประชาศรีสรเดช และเมธา เอื้ออภิญญกุล นอกจากธนาкарแล้วโรงบ่มยังเป็นแหล่งกู้เงินของชาวบ้านด้วย เช่น ต.น้ำเลา (หจช. มท 5.4.1.39/10) ต.ร้องเข็ม (หจช. มท 5.4.1.39/25)

3.4 ตลาด โรงแรม อาคารพาณิชย์ บริเวณถนนเจริญเมือง อ.เมือง และ อ.เด่นชัยใกล้สถานีรถไฟ ในช่วง พ.ศ. 2479 – 2504 มีตลาดและร้านค้ามากมาย ส่วนใหญ่เป็นสินค้าเบ็ดเตล็ดทั่วไป ร้านค้าต่างๆ เป็นผลมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเมืองแพร่ สะท้อนให้เห็นว่าคนเมืองแพร่มีกำลังซื้อมากขึ้นจากอุตสาหกรรมป่าไม้และยาสูบที่กระจายรายได้ให้คนเมืองแพร่อย่างทั่วถึง (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, 2556: น.124) ในบรรดาร้านเหล่านี้มีกิจการของนายทุนยาสูบอยู่ด้วย เช่น ตลาดอรทัย (เจ้าของ-อรุณ) โรงแรมทุ่งศรีไพบูลย์ (เจ้าของ-ฮ่วน) โรงแรมภราดร (เจ้าของ-ทอง) อาคารพาณิชย์ บริเวณสถานีขนส่ง (เจ้าของ-ทอง) โรงภาพยนตร์ศรีโกศัยและร้านแพร่เจริญพาณิชย์ (เจ้าของ-กุล ปัญญามาลัยผู้ประดิษฐ์ท่อส่งไอร้อนเข้าเตาบ่มส่งขายให้แก่ผู้บ่มแพร่และน่าน) (อำปอนด์ ปัญญามาลัย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 ตุลาคม 2566)]

ผลการวิจัย

สามารถสรุปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ ดังนี้

1. อุตสาหกรรมยาสูบแพร่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนของภาครัฐผ่านการบริหารงานของโรงงานยาสูบ ทศวรรษ 2490 นายทุนและเกษตรกรแพร่เข้าสู่อุตสาหกรรมยาสูบกันอย่างล้นหลาม โดยดำเนินงานตามระบบผู้บ่มอิสระและชาวไร่ พื้นที่ปลูกยาสูบในแพร่ล้วนถูกจัดจอง ผู้บ่มแพร่บางรายจึงต้องขยายกิจการไปต่างจังหวัดและซื้อที่ดินบ่มเพื่อเพิ่มโควตาการผลิต สถิติการผลิตของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่สูงขึ้นเป็นผลจากการส่งเสริมให้ส่งออกใบยา พ.ศ. 2509 โรงงานยาสูบได้จัดตั้งระบบชาวไร่บ่มเองเพื่อกระตุ้นให้ชาวไร่ดูแลไร่ให้ได้ใบยาคุณภาพดี เปิดโอกาสให้ชาวไร่ได้เป็นเจ้าของไร่บ่ม
2. อุตสาหกรรมยาสูบกระจายรายได้สู่แพร่ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือสร้างรายได้ให้แก่ผู้บ่ม เกษตรกร รวมถึงแรงงานอื่นๆ ในไร่บ่ม ทางอ้อมคือกิจการที่เข้ามารองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมยาสูบ ได้แก่ งานก่อสร้าง งานป่าไม้ ธนาคาร ตลาด โรงแรม อาคารและพาณิชยกรรม

อภิปรายผลการวิจัย

การที่เกษตรกรแพร่ทำไร่ยาสูบกันอย่างแพร่หลาย จนมีส่วนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ปัจจัยหลักมาจากระบบของอุตสาหกรรมยาสูบ ซึ่งมีการจัดตั้งองค์การบริหารงานยาสูบเป็นการเฉพาะคือโรงงานยาสูบซึ่งควบคุมกำกับและให้การสนับสนุนปัจจัยการผลิต เช่น รถไถ เครื่องสูบน้ำ ยาฆ่าแมลง อีกทั้งยาสูบสามารถวางแผนการปลูกได้จากการกำหนดโควตา มีตลาดรองรับและมีการอบรมให้ความรู้ตามหลักวิชาการเกษตร ปัจจัยเหล่านี้เป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรแพร่เข้าสู่การเกษตรแบบพันธะสัญญาทำไร่ยาสูบทั่วทั้งจังหวัด แม้ว่าการชลประทาน เครื่องมือการเกษตร ความรู้ในการทำไร่ยาสูบ อาจจะยังไม่สมบูรณ์พร้อม หากปราศจากระบบต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว เกษตรกรคงมองข้ามพืชไร่ชนิดนี้ไปอย่างแน่นอน

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

อุตสาหกรรมยาสูบแพร่ พ.ศ. 2481 – 2509 แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกคือทศวรรษ 2480 ที่รัฐบาลผูกขาดอุตสาหกรรมยาสูบเพื่อให้เป็นแหล่งรายได้ของประเทศ เจริญ สายศร เป็นนายทุนแพร่ที่บุกเบิกงานยาสูบ การขาดแคลนใบยาสูบในช่วงสงครามโลกเป็นโอกาสทองในการสะสมทุนของนายทุนเกษตรกรหันมาทำไร่ยาสูบหลังทำนาซึ่งกำกับดูแลโดยสำนักงานไร่ยาสูบ การมีระบบตลาด มีส่วนสำคัญ

ที่ทำให้ไร่ยาสูบขยายออกไปทั่วจังหวัด ช่วงที่ 2 ทศวรรษ 2490 รัฐส่งเสริมการทำไร่ยาสูบเพราะใบยาสูบที่ใช้ผลิตบุหรี่ไม่เพียงพอ พ.ศ. 2495 โรงงานยาสูบกำหนดโควตาการผลิต ทำให้จำนวนชาวไร่ยาสูบแพร่มีลดลงบ้าง แต่กำลังผลิตยังสูงขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมีการอนุญาตให้ส่งออกได้ ตลาดยาสูบยิ่งกว้างขวางขึ้น นายทุนแพร่ตั้งบริษัทส่งออกคือเทพวงศ์ฯ และแพร่เกษตรภัณฑ์ฯ ส่งผลให้งานยาสูบแพร่ขยายตัวมากขึ้น ต่อมา พ.ศ. 2509 โรงงานยาสูบเปิดโอกาสให้ชาวไร่ได้เป็นนายทุนขนาดย่อมโดยใช้ระบบชาวไร่บ่มเอง นอกจากสร้างรายได้ให้นายทุนและชาวไร่กระจายทั่วจังหวัดแล้ว ยาสูบยังส่งผลให้มีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแพร่จากการที่นายทุนยาสูบนำทุนมาต่อยอดทำกิจการอื่น ๆ และกิจการต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการขยายงานของทั้งสำนักงานไร่ยาสูบ โรงอบ และสถานีบ่มของนายทุนต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะของงานวิจัยนี้คือ ควรเก็บข้อมูลจากนายทุนยาสูบและทายาทเพิ่มเติม เพราะงานวิจัยนี้ได้เก็บข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้องกับการงานยาสูบโดยตรงเพียง 2 คน คือ มงคล กันทาธรรม นายกสมาคมผู้บ่มผู้เพาะปลูกและผู้ค้าใบยาสูบจังหวัดแพร่ บุตรทอง กันทาธรรม และสมพร บุญศัพย์ อดีตชาวไร่บ่มเองและอดีตกำนัน ต.แม่ยางฮ่อ อ.ร้องกวาง จ.แพร่ ดังนั้น การเก็บข้อมูลจากทายาทนายทุนยาสูบรวมถึงชาวไร่ ช่วยให้ทราบและเข้าใจแง่มุมต่าง ๆ กว้างขึ้น อีกประเด็นหนึ่งคือนักการเมืองแพร่หลายรายมีความเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมยาสูบ ประเด็นของยาสูบกับนักการเมืองแพร่สะท้อนถึงภาพลักษณ์เมืองแพร่อย่างไรเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2544). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่*. องค์การคำองค์การค้าของคุรุสภา.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว.. (2510). *อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายประสิทธิ์ ทวีสิน*.
- ชื่น สีโรรส. (2529). *ชีวประวัติ นายชื่น สีโรรส*. คณะพุทธนิคม.
- โชติ แพร่พันธุ์ และคณะ. (2491). *นครแพร่*. ม.ป.ท.
- ณัฐพงศ์ สกุลเลี้ยว. (2552). *ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกับการเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงการรัฐประหาร พ.ศ. 2500*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เบเกอร์, คริส, และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2562). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. มติชน.

- เบญจวรรณ ไชยกาญจน์. (2531). *ระบบเศรษฐกิจยาสูบ ศึกษาเฉพาะกรณีชาวไร่บ่มเอง*. [วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปลาย้อ ชนชนนท์. (2529). *บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464–2523*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผาณิต รวมศิลป์. (2521). *นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481–2487*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พนักงานผู้หนึ่ง. (2520). อุตสาหกรรมยาสูบในประเทศไทย. *ยาสูบสัมพันธ์*, 28(2), 18-29.
- พยุขะ ย.รัตนารมย์. (2565). *โรงงานยาสูบ กระทรวงการคลัง ผลงานสำคัญชิ้นหนึ่งของ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์*.
<https://pridi.or.th/th/content/2022/04/1067>
- พอพันธ์ อูยานนท์. (2558). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พูนสวัสดิ์ กันทาธรรม. (2534). *อนุสรณ์แด่ผู้เป็นสวดที่เคารพรักคุณพ่อคุณปู่คุณตาอุทัย กันทาธรรม*.
อมรินทร์ พรินติ้ง.
- มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (2566). *พิธีพระราชทานปริญญาบัตร ครั้งที่ 6 วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2527*.
<https://archives.mju.ac.th/halloffame/rian-saison/>
- ยุกต์ อัครวิทย์. (2512). *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายประสิทธิ์ พุ่มชูศรี*. ม.ป.ท.
- โรงงานยาสูบ. (2501). *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีหลวงชำนาญยุทธศิลป์*. กรมศิลปากร.
- โรงงานยาสูบ. (2532). *งานวันสถาปนาโรงงานยาสูบครบรอบ 50 ปี*. ม.ป.ท.
- วรวัจน์ เอื้ออภิญญกุล. (2561). *การตัดสินใจรับซื้อใบยาสูบของโรงงานยาสูบ*.
<https://web.facebook.com/210826085618332/posts/2015631521804437/>
- วศิน ปัญญาธรรมา. (2542). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนา กับการก่อตัวของสำนักทองถิ่น พ.ศ.2459–2480*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2527). *โครงการศึกษาเพื่อปรับปรุงระบบตลาดสินค้าเกษตรภาคเหนือ*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2555). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). อมรินทร์.
- เหมืองและฝ่ายแม่หม้าย จังหวัดแพร่. (2478). *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 17 (สมัยวิสามัญ สมัยที่สอง) วันพฤหัสบดีที่ 12 มีนาคม พุทธศักราช 2478*. น. 1080–1081.
- เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส. (2556). *อุตสาหกรรมป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ พ.ศ. 2479–2504*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิงศรีกรีกการ. (2514). *บทความของและเกี่ยวกับ ม.จ. สิทธิพร กฤดากร. สมาคมสังคมศาสตร์*.
- อุทกภัยในจังหวัดแพร่. (2482). *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 18 (สมัยสามัญ สมัยที่สอง) วันที่ 29 กันยายน พุทธศักราช 2482*. น. 1044–1046.

เอกสารสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

- หจข. กส 1.2/229 *มณฑลมหาสารคามส่งสำเนารายงานตรวจการเพาะปลูก พ.ศ. 2468*.
- หจข. กส 5/622 *เรื่องมณฑลมหาสารคามส่งสำเนารายงานแผนเกษตร*.
- หจข. มท 5.16.5/9 *รายงานการประชุมสภาจังหวัด จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2478*.
- หจข. มท 5.4.1.39/10 *รายงานการสำรวจข้อมูลเขตพัฒนา ต.น้ำเลา อ.ร้องกวาง จ.แพร่ พ.ศ. 2524*.
- หจข. มท 5.4.1.39/25 *รายงานการสำรวจข้อมูลเขตพัฒนา ต.ร้องเข็ม อ.ร้องกวาง จ.แพร่ พ.ศ. 2524*.
- หจข. รยส 1.1/3 *บันทึกย่อการประชุมระหว่างผู้จัดการไร่ยาสูบกับผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ*.
- หจข. รยส 1.1.2/14 *การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 90/2492 – ครั้งที่ 97/2492*.
- หจข. รยส 1.1.2/33 *การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 18/2495 – ครั้งที่ 25/2495*.
- หจข. รยส 1.1.2/35 *การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 33/2495 – ครั้งที่ 41/2495*.
- หจข. รยส 1.1.2/56 *การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 75/2497 – ครั้งที่ 86/2497*.
- หจข. รยส 1.1.2/65 *ประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 87/2499 – ครั้งที่ 93/2499*.
- หจข. รยส 1.1.2/63 *การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 67/2499 – ครั้งที่ 80/2499*.

- หจข. รยส 1.1.2/70 การประชุมคณะกรรมการ ครั้งที่ 50/2500 – ครั้งที่ 61/2500.
- หจข. รยส 1.1.2/105 การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 11/2505 – ครั้งที่ 12/2505.
- หจข. รยส 1.1.2/117 การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 42/2505 – ครั้งที่ 43/2505.
- หจข. รยส 1.1.2/126 การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 27/2506 – ครั้งที่ 31/2506.
- หจข. รยส 1.1.2/144 การประชุมคณะกรรมการจัดการ ครั้งที่ 6/2509 – ครั้งที่ 11/2509.
- หจข. รยส 1.2/5 เรื่องประวัติการผลิตใบยาสูบในประเทศไทยโดยสังเขป.
- หจข. รยส 6/12 การขออนุมัติจัดซื้อหรือจัดทำพิมพ์ใบยาตามงบประมาณปี 2503.
- หจข. รยส 6.4.1/7 การก่อสร้างอาคารสถานที่ของสถานีอบใบยาเด่นชัย พ.ศ. 2508 – 2509.
- หจข. รยส 6.10/11 รายงานประจำปีเดือนของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ 31 ม.ค. 2502 – 14 ม.ค. 2503.
- หจข. รยส 6.15/2 สถิติการผลิตใบยาสูบแพร่ พ.ศ. 2496 – 2497.
- หจข. รยส 6.15/6 สถิติการผลิตใบยาแพร่ พ.ศ. 2499 – 2500.
- หจข. รยส 6.15/11 สถิติการผลิตใบยาแพร่ พ.ศ. 2403 – 2504.
- หจข. รยส 6.15/23 สถิติการผลิตใบยาแพร่ พ.ศ. 2511 – 2512.
- หจข. รยส.6.15/29 สถิติการผลิตใบยาแพร่ พ.ศ. 2512 – 2513.
- หจข. รยส 6.4.1/7 การก่อสร้างอาคารสถานที่ของสถานีอบใบยาเด่นชัย พ.ศ. 2508 – 2509.
- หจข. รยส 6.4.2/3 รายละเอียดงบประมาณของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ ประจำปีงบประมาณ 2512.
- หจข. รยส 6.4.1/10 การก่อสร้างสำนักงานไร่ยาสูบแพร่และสถานีบ่มใบยาทุ่งน้าว พ.ศ. 2514.
- หจข. รยส 6.10/3 รายงานประจำปีเดือนของสำนักงานไร่ยาสูบแพร่ 2501.
- หจข. ศธ 43/14 เรื่องพระยาไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ.